

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗИЧНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті аналізуються активні прийоми і засоби стимулювання музично-творчої діяльності молодших школярів шляхом використання дидактичних ігор, пропонується методика їх застосування в практичній діяльності вчителя музики.

Ключові слова: дидактична гра, функції дидактичної гри, статус гри, музично-творча діяльність учнів, ігрові правила, ігрові мотиви, сценарій гри, ігровий режим, тематика ігор.

В статье анализируются активные приемы и способы стимулирования музыкально-творческой деятельности младших школьников путем использования дидактических игр, предлагается методика их применения в практической деятельности учителя музыки.

Ключевые слова: дидактическая игра, функции дидактической игры, статус игры, музыкально-творческая деятельность учащихся, игровые правила, игровые мотивы, сценарий игры, игровой режим, тематика игр.

In the article author show the main aspects of realization the didactic games with children of junior school age.

Key words: didactic game, functions of didactic game, status of game, musical activity of pupils, game rules, game motives, scenario of the game, game mode, game theme.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна стратегія розвитку національної школи зумовлена вимогами гуманізації освіти і передбачає гармонійний розвиток творчих здібностей дитини, її обдарувань, інтелекту, відмову від зайвої заорганізованості навчального процесу. Сформувати знання, навички і вміння — не самоціль. Головне — викликати інтерес до пізнання, створити умови для самовизначення і самовираження кожної дитини.

Це у значній мірі стосується і музичного навчання та виховання школярів початкових класів.

Молодший шкільний вік — особливий етап, коли починає формуватися особистість, визначаються її здібності та можливості, провідні риси, що будуть зумовлювати в подальшому її спрямованість і діяльність протягом усього життя. Тому важливо уже в молодшому шкільному віці дати дітям яскраві музичні враження, пробудити інтерес до музичного мистецтва, співпереживання музиці.

Аналіз останніх досліджень. Напрацювання Т.Є.Коннікової, І.А.Рудик, Л.М.Масол, Е.П.Печерської, О.Я.Ростовського, О.П.Рудницької, Л.О.Хлебникової та ін., які зробили значний внесок у розробку теорії і практики організації музично-творчої діяльності молодших школярів, свідчать, що кінцевим результатом такої діяльності є активізація творчих можливостей, розвиток пізнавальних інтересів, продуктивного мислення, уміння застосовувати одержані знання в самостійній діяльності.

Мета статті: розкрити суть сучасних ефективних педагогічних ігрових технологій, які забезпечують активізацію музично-творчої діяльності молодших школярів; висвітлити ключові аспекти теорії та практики використання дидактичних ігор у процесі музично-естетичного розвитку дітей; обґрунтувати дидактичні умови та методичні засади, оптимальні для розвитку музично-творчих здібностей учнів.

Виклад основного матеріалу. Процес пізнання музики як мистецтва, залучення учнів до музично-творчої діяльності необхідно починати з перших кроків навчання — на уроках, у позанавчальній роботі, у ході самостійної діяльності дітей. Особлива роль відводиться урокам, на яких задіяні одночасно всі учні, планомірно з усіх видів музичної творчості.

Пошуки форм та методів музичної діяльності молодших школярів, що сприяють їх творчому розвитку, вимагають такої організації уроку, за якої діти вчаться не з примусу, а за бажанням, внутрішніми потребами.

Традиційні уроки музики вже не влаштовують практиків сьогодення. Сучасна загальноосвітня школа вимагає нових, нестандартних підходів до навчання, які б створювали комфортні умови для кожного учня, забезпечували можливість відчувати себе не об'єктом, а активним суб'єктом навчального процесу, оцінити свою інтелектуальну спроможність в умовах творчої взаємодії з учителем і товаришами. У наш час музично-творче виховання, будучи однією із важливих форм естетичного розвитку особистості, набуває нового осмислення і актуальності.

Сьогодні розвитку музично-творчої діяльності школярів значною мірою сприяє використання у навчально-виховному процесі сучасних особистісно орієнтованих педагогічних технологій, активних діалогічних методів та інтерактивних технік навчання, основна мета яких полягає у створенні оптимальних умов для розвитку особистості учня як суб'єкта активної творчої діяльності.

Серед важливих засобів організації такої діяльності у психолого-педагогічній та методичній літературі особлива роль відводиться дидактичним іграм.

Як стверджує Е.П.Печерська, «гра на уроках музики розширює кругозір дітей і разом з тим розвиває емоційне життя дитини... Самі того не підозрюючи, діти одержують багато музичних вражень, ознайомлюються з основними елементами музики і починають свідомо реагувати на неї» [8, с.183].

Дидактична гра являє собою спеціально організовану форму навчання, спрямовану на реалізацію теоретичних знань у практичній діяльності. Модельована грою діяльність стає ніби внутрішнім стержнем, навколо якого

акумулюються закріплювані знання, а логіка здійснення такої діяльності спричиняє потребу в нових знаннях, сприяє формуванню мотивації навчання.

Дидактична гра є ефективним засобом розвитку творчого музично-образного мислення. Ця мета досягається за допомогою конструювання (на етапі розробки) і реалізації (в процесі гри) системи цікавих проблемних ситуацій та творчих завдань, розв'язання яких вимагає більш глибокого занурення в сутність та особливості музичного образу, активізації мисленнєво-аналітичних дій.

Л.С.Виготський у статті «Гра та її роль у психічному розвитку дитини» зазначає, що гра створює «зону найближчого розвитку» і в ній дитина стає «ніби на голову вищою від самої себе» [3, с.9].

Гра як метод навчання, засіб спілкування, накопичення життєвого досвіду використовували з давніх-давен. Феномен її полягає в тому, що, будучи розвагою, відпочинком, вона здатна перерости у навчання, у творчість, активну діяльність.

Автор книги «Теорія і методика навчання» В.С.Кукушин зазначає, що «у процесі гри освоюються правила поведінки та ролі в них соціальних груп класу (міні-моделі суспільства); розглядаються можливості самих груп, колективів...; здобуваються навички спільної колективної діяльності, відпрацьовуються індивідуальні характеристики учнів, необхідні для досягнення поставлених ігрових цілей» [6, с.3].

Отже, дидактична гра є природною пізнавальною діяльністю дитини, формою її інтелектуальної творчої активності. Музичне мистецтво завдяки евристичним орієнтирам має багато спільних рис з грою, яка є цікавим видом діяльності для дитини і яку психологи П.П.Блонський, Д.Б.Ельконін розглядають як основу творчості.

Наукові дослідження, пов'язані з вивченням ігор молодших школярів (Т.Є.Коннікова, Н.В.Кудикіна, І.С.Лукін, Е.Л.Маклах, І.А.Рудик, Ф.Й.Фрадкіна, В.Т.Яковлев, М.Т.Яновська та ін.), доводять, що в житті і розвитку учнів початкових класів ігрова діяльність займає особливе місце.

Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання, вбачає в них можливість ефективної організації взаємодії педагога і учнів, продуктивної форми їх спілкування з властивими їм елементами змагання, невимушеного інтересу і творчої активності. У процесі гри діти пізнають, запам'ятовують нове, орієнтуються в нових ситуаціях, розвивають свою увагу, фантазію. Навіть найпасивніші докладають зусиль, щоб не підвести товаришів. При цьому спілкування є головним енергетичним джерелом гри, яке підсилює її емоційну сторону.

Для більшості навчальних ігор, вважає С.О.Шмаков, характерні такі особливості:

- вільна розвивальна діяльність, яка відбувається лише за бажанням дитини, заради задоволення від самого процесу діяльності, а не лише від результату (процедурне задоволення);
- творчий, значною мірою імпровізаційний, дуже активний характер цієї діяльності («поле творчості»);

- емоційна піднесеність діяльності, суперництво, змагання, конкуренція (чуттєва природа гри, «емоційне напруження»);
- наявність прямих чи опосередкованих правил, що відображають зміст гри, логічну і тимчасову послідовність її розвитку.

Сьогодні в початковій школі ігрову діяльність використовують:

- як самостійну технологію для засвоєння теми, розділу навчальної програми;
- як окрему форму проведення уроку чи його частини (пояснення, закріплення, контролю);
- як технологію позакласної роботи.

На відміну від ігор як таких, на думку Г.К.Селевко, дидактична гра має чітко визначену мету навчання і відповідний їй педагогічний результат, які можуть бути обґрунтовані, чітко сформульовані й характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю. Реалізація ігрових прийомів та ситуацій на уроці передбачає такі засади: дидактична мета ставиться перед учнями у формі ігрового завдання; навчальна діяльність підпорядковується правилам гри; навчальний матеріал використовується як її засіб; у навчальну діяльність вводиться елемент змагання, який робить дидактичне завдання ігровим; успішне виконання дидактичного завдання пов'язане з ігровим результатом.

У сучасній дидактиці немає єдиної класифікації навчальних ігор. Спираючись на наукові основи генези гри, закладені психологічними дослідженнями ХХ століття, Н. В.Кудикіна пропонує поділяти ігри молодших школярів на дві системоутворюючі групи: ігри творчі та ігри за правилами [7, с.39.].

Творчі ігри — це ігри, зміст яких діти задумують самостійно і творчо його реалізують. Такі ігри творчі, тому що, як відзначав Л.С.Виготський, у всіх видах творчої діяльності дитини виникає своєрідне відношення думки до дії, а саме: можливість утілення задуму, можливість іти від думки до ситуації, а не від ситуації до думки.

Характерною ознакою творчих ігор є наявність уявного «Я-образу» (ролі), тобто «я начебто веселий музикант», «я начебто диригент», «я начебто артист». Особливістю творчих ігор є уявна казкова (фольклорна) або літературна, фантастична ситуація, а також вербальні рольові дії — уявне, залежне від обраного образу, ролі, спілкування між учасниками гри, яке за своєю сутністю є творчим, оскільки кожна дитина виконує свою роль, будує свої звернення до партнера по грі так, як вона уявляє собі цей образ у його взаємовідносинах з іншими уявними персонажами.

Творчі ігри, маючи спільні риси, за специфікою своїх структурних компонентів, характером ігрової методики та постановкою дидактичних завдань поділяються на окремі види:

Сюжетно-рольові ігри. Мотивом цих ігор, який опредмечується їх змістом, є бажання дитини бути не собою, а кимось іншим, в інших нереальних обставинах. Мета дитини в сюжетно-рольовій грі — діяти як умовний персонаж, реалізувати своє уявлення про іншого.

У сюжетно-рольовій грі є три види рольових дій — вербальні (рольове спілкування), паралінгвістичні (міміка, жести, поза тощо) та предметно-опосередковані (дії з уявними предметами).

На уроках музики в початкових класах діти із задоволенням грають в оркестр, оперний театр, музичне заняття, влаштовують концерти для ляльок, уявляють себе артистами, композиторами.

Ігри-драматизації та театралізації відрізняються від інших видів творчих ігор специфікою мотиву. Він полягає в бажанні перевтілення в якогось героя, персонажа за готовим, не дитиною придуманим задумом. Цей задум міститься у змісті літературного або фольклорного твору, кінофільму чи вистави. Ролі, послідовність дій визначені попередньо, але творчо інтерпретуються дітьми.

У молодшому шкільному віці гра-драматизація поступово трансформується в театралізовану, яка, на відміну від гри-драматизації, влаштовується учнями для глядачів, а не для себе, як це буває в характерній для дошкільного дитинства гри-драматизації. Як відзначав Б.М.Теплов, у цих іграх можна бачити перехід від дитячої гри до драматичного мистецтва, природно, ще в зародковій формі.

Драматизація вимагає значної підготовчої роботи. Це:

- колективний вибір літературного джерела-казки, оповідання, вірша;
- добір музичного матеріалу (окремих мініатюр, пісень до дитячої опери, музики до спектаклю тощо);
- прочитання літературного джерела з одночасним слуханням музичних уривків, розгляд ілюстрацій, колективним обговоренням почутого і побаченого;
- аналіз літературного тексту з акцентом на образах та засобах їх утілення;
- розподіл ролей з урахуванням творчих та акторських здібностей кожної дитини тощо.

Показовим для процесуального компонента ігор-театралізацій є те, що, готуючи їх, дитина вимогливо ставиться до себе як до виконавця ролі у спектаклі, свідомо вдосконалює засоби виразності образу, який передає в грі. Свою творчість дитина проявляє в пошуках засобів для зображення того, що розігрується.

Орієнтовна тематика ігор-драматизацій: «Івасик-Телесик», «Вовк і семеро козенят», «Коза-Дереза», «Солом'яний бичок», «Колобок», «Ріпка», «Котик і Півник», «Рукавичка», «Попелюшка і чарівний годинник». Інсценізувати можна народні пісні, українські щедрівки, колядки, веснянки тощо.

Ігри-фантазування, маючи всі структурні елементи творчих ігор, відрізняються тим, що їх сюжет відтворюється в уяві дитини.

Психологічний погляд на фантазування як феномен, що породжує творчу особистість, висловлює К.Г.Юнг: «...я не ставлюся до фантазії зневажливо. Для мене вона, врешті-решт, материнська, творча сила... Ми не можемо стати вище від своєї фантазії... Усі творіння людини — породження творчої фантазії. Творче використання сили уяви вириває людину з її скутості..., піднімаючи до стану гравця» [10, с.45].

Ігри-фантазування реалізуються за допомогою лише уяви дитини та слова. Такі ігри описані В.О.Сухомлинським: «Декілька разів ми приходили на свій курган і «мандрували» по хмарах. Ці години залишили в дітей незабутні уявлення. Білі, пухнасті хмарки були для них світом дивовижних відкриттів. У них діти бачили звірів, казкових велетнів, птахів, інших тварин. Спостерігаючи за перетворенням на небі, діти створювали цілі казкові сюжети» [9, с.41].

На уроках музики ігри-фантазування — це створення музичних казок, музичних діалогів, сюжетів до пісень, складання віршів до музики, імпровізація мелодій, жестів до музичних образів, мелодизація рухів людини, тварин тощо.

Іншою групою ігор, яка в молодшому шкільному віці набуває широкого поширення і розвитку, є *ігри за ігровими правилами*. До таких ігор належать: музично-дидактичні ігри, пізнавальні ігри, хороводні, народні, інтелектуальні.

Музично-пізнавальні ігри відрізняються тим, що мета їх спрямована на загальний музичний розвиток дітей, розширення їх кругозору, і тому зміст таких ігор виходить за межі навчальної програми і зорієнтований на зону найближчого розвитку дитини. Серед таких ігор: музичні вікторини, конкурси знавців музики, брейн-ринги тощо, в яких беруть участь дві або три команди, інші учні — глядачі, вболівальники. Якщо гравці не дали правильної відповіді, підключаються глядачі. Музично-пізнавальні ігри не займають багато часу на уроці, але вони цікаві для учнів, стимулюють групові та колективні дії, доброзичливі стосунки, спонукають дітей мислити, пізнавати нове.

Народні ігри за своїм змістово-процесуальним компонентом і функціональним призначенням надзвичайно різноманітні. Це скоромовки («Хитру сороку спіймати морока»..., «Летів горобчик...», «В горішнику горошина...»); лічилки («Котилася торба...», «Хобре-бобре, заховайся добре...»); співаночки («Іди, іди, дощику», «Кую, кую чобіток»); примовки («Бім-бом», «Іде, іде дід, дід», «Дрібушечки», «Маслюк, маслюк, вистав ріжки»).

Народні ігри викликають у дітей особливе емоційне задоволення, захоплюють своїм настроєм, ігровою взаємодією, привчають до усвідомленого розуміння змісту українських фольклорних ігор, розширюють словниковий запас і музичні можливості дітей.

До народних ігор також відносяться *календарно-обрядові ігри*: веснянки («Ой, ти весна, ти весна...», «Вийди, вийди, Іванку»); купальські ігри («А ми рутоньку посієм...», «Посію я ружу...»); щедрівки, колядки («На щастя, на здоров'я, на Новий рік...», «Коляд, коляд, колядниця»).

Хороводні ігри, маючи риси народних ігор, вирізняються властивою їм варіативністю, колективною взаємодією і музично-творчим спілкуванням, використанням елементів імпровізації. Хороводні ігри переслідують мету навчити дітей за допомогою танцювально-ігрових, ритмічних дій розкривати музично-поетичний зміст народної пісні, урізноманітнювати ігрові образи власною пластикою, розвивати здібності дітей до активної участі у фольклорних дійствах, виховувати емоційне сприйняття танцювальної музики.

Часто в хороводних іграх учнів поділяють на дві групи, і між ними відбувається ігрове змагання на зразок переспіву, перетанцювання

(«Занадився журавель», «А ми просо сіяли», «Курчата та яструб», «Діти і слоненята»).

Як і народні, хороводні ігри допомагають школярам відчуті фольклорні танцювальні традиції, краще зрозуміти національні інтонації у народній музиці, творчо виражати музично-ігровий образ мовою жесту, власною пластикою, характерними рухами, вчать імпровізувати.

У групі ігор за правилами особливе місце займають *інтелектуальні ігри* (музичні загадки, кросворди, ребуси, анаграми, чайнворди, шаради, каламбури тощо). Мета інтелектуальних ігор — розумове самоствердження, формування Я - образу. У багатьох різновидах цих ігор, коли дитина грає сама із собою (ребуси, кросворди, шаради, загадки тощо), партнер їй не потрібний. Дитина доводить собі, а не комусь іншому, на що вона здатна, який вона має розумовий потенціал. Але більше позитивних емоцій діти одержують тоді, коли грають з однолітками або старшими чи молодшими дітьми; це дозволяє поділитися своїми емоціями з іншими, самоствердитися в їхніх очах.

Висновки. Отже, гра у навчальному процесі створює мотивацію близьку до природної, збуджує інтерес, підвищує рівень навчальної праці, розвиває комунікативні навички. Порівняно з іншими формами навчання і виховання, перевага гри полягає в тому, що завдяки їй поставлена мета досягається непомітно для вихованця, тобто не потребує ніяких способів насильства над особистістю дитини.

Активне використання ігрової діяльності у навчальному процесі дає змогу успішно формувати і закріплювати позитивне ставлення дитини до навчальної праці. Граючись на уроці, діти психологічно розкуті, що сприяє вияву їхніх творчих здібностей, творчої активності.

Під час планування підготовки і проведення гри на уроці музики важливо дотримуватися наступних принципів і правил:

- Учитель має чітко усвідомлювати дидактичні завдання використання ігрових елементів у навчальному процесі й організовувати діяльність на уроці з орієнтацією на виконання цих завдань.

- Усі учні повинні знати і виконувати правила гри, про які їх докладно інформують до її початку.

- На ігровому уроці не повинно бути сторонніх спостерігачів, тому важливо залучити всіх учнів до активної діяльності.

- У будь-якій грі обов'язково повинен бути елемент несподіванки і непередбачуваності, що дає змогу активізувати вияв творчих здібностей учнів.

- Періодично слід змінювати правила гри, щоб вона не набридала і залишалася цікавою дітям. При цьому система підрахунку балів і визначення переможців мають залишатися максимально простими й наочними.

- Необхідно якомога повніше використовувати можливості гри для розвитку вміння працювати в колективі, що передбачає розподіл ролей у команді, причому краще, якщо це зроблять самі учні (під керівництвом учителя).

- Будь-який ігровий урок завершується підбиттям підсумків. Усі бали учасників підраховуються, переводяться в оцінки й виставляються у класний журнал, але лише за бажанням учнів (тільки позитивні емоції!).

Пошуки форм та методів колективної художньо-естетичної діяльності молодших школярів, що сприяють їх творчому розвитку, вимагають такої організації уроку, за якої діти вчаться не з примусу, а за бажанням, внутрішніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Букатов В. Педагогічні таїнства дидактичних ігор / В.Букатов. - К.: Редакція загальнопедагогічної газети, 2004. - 128 с.
2. Верховинець В. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку / В.Верховинець. - К.: Музична Україна, 1989. - 342с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк / Л.С.Выготский. - 3-е изд. - М.: Просвещение, 1991. - 93 с.
4. Гумінська О. Інтерактивні методи на уроках музики / О.Гумінська // Завуч. - 2004. - №32. - С. 4-12.
5. Кабалевський Д. Б. Воспитание ума и сердца: книга [для учителя] / Д.Б.Кабалевський. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Просвещение, 1984. - 206 с.
6. Кукушин В. Ігрові технології на уроках / В.Кукушин // Відкритий урок. - 2006. - №11-12. - С. 3.
7. Кудикіна Н. Психологія та педагогіка гри / Н.Кудикіна // Відкритий урок. - 2006. - №5-6. - С. 39.
8. Печерська Е.П. Педагогіка співробітництва на уроках музики / Е.П.Печерська. - К.: Початкова школа, 1998. - 371 с.
9. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А.Сухомлинский; редкол.: А. Г.Дзеве́рин [и др.] // Избранные произведения: в 5 т. - К.: Радянська школа, 1980. - Т. 3. - 720 с.
10. Юнг К.Г. Психология переноса / К.Г.Юнг. - К.: Ваклер, 1997. - 58 с.